

УДК 37(477)(09)“18/19”

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ РОЗДІЛЬНОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ 1878–1912 РР.)

Мачача Ю.М.

У статті здійснено аналіз літературних джерел другої половини XIX – початку XX ст., в яких висвітлено окремі аспекти роздільного навчання в Україні.

Ключові слова: історіографія, роздільне навчання, літературні джерела, жіноча освіта, чоловіча освіта, гімназії.

В статье осуществлен анализ литературных источников второй половины XIX – начала XX в., в которых освещаются отдельные аспекты раздельного обучения в Украине.

Ключевые слова: историография, раздельное обучение, литературные источники, женское образование, мужское образование, гимназии.

The author of the article analyzes literary sources of the second half of the XIX – the beginning of the XX century that show certain aspects of separate education in Ukraine.

Key words: historiography, separate education, literary sources, education of women, education of men, gymnasiums.

Постановка проблеми. З огляду на зміни, що відбуваються упродовж останнього десятиріччя, практично у всіх сферах нашого життя, українське суспільство все більше повертається до освіти, до основи культурно-духовної спадщини. Останнім часом у наукових колах значно посилився інтерес до проблеми роздільного навчання у період другої половини XIX – початку XX ст.

Літературні джерела зазначеного нами періоду створювалися в умовах панування загальноімперського духу Російської імперії, він характеризується пануванням самодержавного режиму, імперською політикою царизму стосовно України, активним процесом заснування середніх навчальних закладів як приватного, так і державного характеру, боротьбою жінок за право вступу до вищих навчальних закладів країни.

Як відомо, науковою основою історико-педагогічних досліджень з будь-якої проблематики прийнято вважати історіографію, яка дає змогу ґрунтовно вивчити теоретичне підґрунтя та наукову новизну дослідження. Історіографічний метод як загальнотеоретичний підхід до здійснення історико-педагогічних пошуків обґрунтував український учений Н.М.Гупан, який під історіографією розуміє аналіз досліджень певного хронологічного періоду із заданої проблеми [8].

Аналіз сучасних досліджень. У результаті аналізу наукової розробленості проблеми встановлено, що на сучасному етапі розвитку вітчизняної пе-

дагогічної науки і практики відсутні дослідження, присвячені комплексному висвітленню проблеми роздільного навчання у педагогічній науці та практиці України другої половини XIX – початку XX ст. Малодослідженим є розвиток освіти чоловіків указанного нами історичного періоду, порівняльний аналіз жіночої та чоловічої освіти в Україні другої половини XIX – початку XX ст. загалом та історіографія даної проблеми зокрема.

Метою нашої публікації є аналіз літературних праць другої половини XIX – початку XX ст., в яких знайшла відображення проблема роздільного навчання.

Основна частина. До початку XX ст. освітня галузь пройшла складний шлях становлення та розвитку. Зрушення, що відбулися в системі освіти протягом XIX – початку XX ст., знайшли своє відображення в численних дослідженнях з історії освіти.

У ході історіографічного пошуку та аналізу праць, присвячених проблемі роздільного навчання, ми дійшли висновку, що вперше на основі архівних матеріалів Міністерства народної освіти загальні тенденції розвитку шкільної справи проаналізували С.В.Рождественський “Історичний огляд діяльності Міністерства народної освіти 1802–1902 рр.” [15] та Є.С.Шумигорський “Відомство установ імператриці Марії (1797–1897)” (історичний нарис) [19]. Дослідники-науковці зібрали значний матеріал з історії управління та організації навчального процесу в

інститутах шляхетних дівчат та маріїнських жіночих гімназіях, уважаючи ініціаторами усіх перетворень правлячих імператорів, їх дружин і керівників відповідних державних інституцій. С.Рождественський, використовуючи архіви міністерства, в хронологічному порядку висвітлив усі найважливіші заходи цього відомства щодо розвитку жіночої освіти не тільки в імперії, а й окремих регіонах, в тому числі й в Україні.

Вважаємо за доцільне більш детально проаналізувати історіографію однієї із складових роздільного навчання – чоловічу освіту. Історик російської школи І.А.Альошинцев у праці “Історія гімназійної освіти в Росії” [1] на основі архівних джерел відтворює історію гімназійної освіти Російської імперії, початком якої вважає 1803 р. і розглядає її протягом правління трьох імператорів і закінчує 70-ми рр. XIX ст. Автор характеризує урядові заходи щодо гімназій в цей період, освітні реформи і реакцію на них, організацію навчально-виховного процесу, вчительський склад, відгуки громадських діячів про гімназії та ін.

Цінним джерелом для нашого наукового пошуку є праця Г.К.Шміда “Історія середніх навчальних закладів в Росії” [18], в якій показано поетапне становлення середньої освіти в Росії, вплив на даний процес характеру правління того чи іншого державного діяча. Це джерело дозволяє здійснити порівняльний аналіз цільових установок і конкретних організаційно-змістових характеристик державних і приватних середніх навчальних закладів.

Питання розвитку народної освіти, зокрема чоловічої, знайшло відображення в роботі М.В.Чехова “Народна освіта в Росії з 60-х рр. XIX століття” [17]. Ця книга репрезентує короткий історію початкової школи, описану з ліберально-земських позицій. Автор звертає увагу на педагогічний рух 50–60-х рр. XIX ст., акцентує увагу на боротьбі земств з церковно-парафіальною школою, на урядовій політиці щодо освіти Російської імперії того часу. Завершує свою працю М.В.Чехов роздумами про найближче майбутнє освіти, а також порівнянням стану освіти в Росії з освітою різних країн світу: за відсотками кількості учнів на кількість населення країни, описує витрати на школу; закінчується книга підсумками шкільної перепису 1911 р. Також вивченню окремих типів народних шкіл окремих регіонів Російської імперії на рубежі XIX–XX ст. присвятили свою узагальнюючу працю Г.А.Фальборк і В.І.Чарнолуський [16], яка включає систематичні, анотовані списки книг і статей з журналів та збірників за певний період з питань народної освіти, а також містить комбіновані статистичні таблиці по губерніях Російської імперії, тому й в цій праці проблема розвитку жіночої і чоловічої освіти висвітлюється досить фрагментарно.

Проблема розвитку народної освіти порушена у праці Н.А.Бунге “До питання про народну освіту в Росії” [5], яка є цікавою для нас тим, що її автор не лише проаналізував особливості реформ та їхній вплив на становлення освітньої галузі, але й у контексті конфлікту між прибічниками реальної та класичної освіти висловив своє бачення виходу з ситуації.

Цікавими узагальнюючими роботами з історії середньої освіти для чоловіків є праці А.В.Белявського “Короткий огляд історії гімназій в Росії” [3], Н.Х.Веселя “Наша середня загальноосвітня школа” [6], С.С.Григор’єва “Комерційна освіта в Росії і її потреби.

Історичний нарис” [7], О.В.Клосовського “Матеріали до питання про постановку середньої освіти в Росії” [11].

Серед джерел нашого дослідження заслуговують на увагу праці, які безпосередньо присвячені іншій складовій зазначеної нами проблеми – жіночій освіті. Вони відрізняються характером викладу матеріалу та глибиною висвітлення проблеми. Вагомий внесок у дослідження проблеми жіночої освіти в Російській імперії зробила праця М.Є.Зінченка “Жіноча освіта в Росії” [10], яка дала можливість у загальному плані з’ясувати роль та місце жіночої освіти в історії імперії, ставлення суспільства до жінки та її виховання, природні особливості жіночого світосприйняття. Головним недоліком цієї роботи є те, що її автор майже не приділив уваги розвитку освіти неросійських народів, в тому числі й українського. Він розглядав розвиток жіночої освіти як наслідок появи в Росії жіночого питання. Воно виникло в результаті реформ середини XIX ст., що поставили жінок перед необхідністю самостійно працювати. М.Зінченко виступає активним пропагандистом жіночої освіти взагалі і професійної зокрема. Аргументуючи свої погляди, він підкреслив необхідність освіти жінки і як матері, і як дружини, і як члена суспільства [10, с. 8]. Даючи позитивну оцінку відкриттю училищ для дівчат у 50–60-х рр. XIX ст., дослідник вказував на недоліки міністерських жіночих гімназій (кадрова незабезпеченість, недосконалість методики викладання та змісту навчання).

Виняткове місце в історіографії порушеної проблеми посідає праця історика й активної учасниці жіночого руху другої половини XIX ст. О.О.Ліхачової, її “Матеріали для історії жіночої освіти в Росії” [12] отримали високу оцінку як у дореволюційній, так і в сучасній літературі. Значення книги полягає в тому, що вона є першою спробою дослідження цього питання. Дослідниця збирала й упорядковувала різноманітні матеріали періодики, наукові розвідки, статистичні відомості, звіти урядових установ і окремих навчальних закладів, архівні справи Міністерства народної освіти, Святого Синоду, Відомства Установ імператриці Марії. На жаль, викладений матеріал не супроводжується ґрунтовними висновками й теоретичними узагальненнями. Більше уваги було приділено подіям, які відбувалися в Російській імперії. Освітні процеси у сфері жіночої освіти в Україні викладено фрагментарно. Слід підкреслити, що у своїй роботі О.О.Ліхачова приділяла увагу не лише законодавчим процесам у галузі жіночої освіти, але й думці та діям громадськості щодо практичної організації середніх шкіл для жінок. Це була перша спроба зібрати розрізнені окремі факти з історії жіночої освіти, опублікувати архівні матеріали. Для написання своєї праці О.О.Ліхачова користувалася документами канцелярії ради Виховного Товариства шляхетних дівчат у Петербурзі, канцелярії Четвертого відділення Власної Його Імператорської Величності, фондами Міністерства народної освіти та Святого Синоду. І хоча автор викладає факти не досить системно, її праці являють собою дуже цінне узагальнююче дослідження, в якому вивчалися такі аспекти історії жіночих навчальних закладів, як процес їх створення, фінансування, стан навчально-виховного процесу, роль царських осіб в управлінні означеними закладами. Крім того, О.О.Ліхачова дослідила також ряд фактів з історії українських жіночих навчальних закладів.

Особливу групу дореволюційної літератури становлять книги, що виходили з нагоди ювілеїв діяльності окремих жіночих навчальних закладів: В.Александрович “Двадцятип’ятиліття Київської жіночої гімназії Міністерства народної освіти (Нарис стану Київської жіночої гімназії з 1870 р. по 1895 р.)”, Г.Александровський “Історична записка про стан Києво-Фундуклеївської жіночої гімназії протягом першого п’ятидесятиліття її існування 1860–1910 рр.” та ін. Ці праці являють собою дослідження з історії жіночої освіти на прикладах конкретних гімназій, училищ, інститутів шляхетних дівчат, в яких детально висвітлені особливості організації навчально-виховного процесу, проблеми та шляхи їх вирішення в даних закладах освіти. Вони стосуються безпосередньої діяльності київських жіночих навчальних закладів, їм притаманна суб’єктивність у висвітленні подій, що пояснюється тим, що автори цих нарисів були переважно викладачами тих самих закладів, про які вони писали. Таким чином, при високому ступені інформативності цим працям бракує критичності у висвітленні окремих подій. Вільний доступ працівників конкретних закладів до архівів, більшість яких не збереглася, та залучення документальних матеріалів до обігу робить ці праці цінними джерелами, особливо з таких питань, як внутрішній устрій жіночих шкіл, джерела утримання, діяльність попечителів і педагогічних рад.

Наголосимо, що фундаментальним дослідженням з історії вітчизняної педагогіки була “Історія російської педагогіки” М.І.Демкова [9], яка опублікована у трьох частинах. Її автор наголошував на тому, що сучасні педагогічні проблеми неможливо розв’язати без ретельного аналізу педагогічного досвіду попередніх часів. Саме третя частина книги (XIX ст.) є цікавою для проблеми нашого дослідження, в ній автор описує стан тогочасної освіти, але вже характеризує середні і вищі навчальні заклади України. Також учений займався підготовкою підручників з педагогіки, зокрема “Курсу педагогіки для учительських інститутів, вищих жіночих курсів і педагогічних класів жіночих гімназій” у 2-х частинах (1907–1908 рр.), “Підручника педагогіки для учительських семінарій, жіночих гімназій і народних вчителів” у 2-х ч. (1910 р.).

Заслуговує на увагу дослідження “Жіночі гімназії і прогімназії Міністерства народної освіти (1858–1905)”, яку було підготовлено департаментом Міністерства народної освіти. Праця містила перелік постанов Міністерства народної освіти в хронологічному порядку щодо організації діяльності жіночих навчальних закладів, аналізу їх мережі, узагальнення статистичних матеріалів губерній та округів Російської імперії, а також відомості про динаміку чисельності вчителів жіночих гімназій і прогімназій як в цілому по країні, так і за навчальними округами.

Питання рівності прав жінок і чоловіків на навчання та отримання вищої освіти, а також опанування складних теоретичних знань обговорювалося на сторінках засобів масової інформації педагогами, громадськими

діячами. Науковий інтерес становлять публіцистичні праці Є.М.Гаршина, В.І.Гер’є, В.О.Гольцева, Н.П.Малиновського та ін. Так, В.Біншток у статті “Із історії жіночої освіти в Росії” [4] продовжив дослідження О.О.Ліхачової становлення жіночої освіти у 80–90-х рр. XIX ст. Автор детально розглядає основний розвиток подій, не даючи їм ніякої оцінки. Головна увага в даному дослідженні присвячена діяльності комісії М.С.Волконського з питань реформи жіночої освіти та характеристикі підготовлених нею документів, що мали відверто реакційний характер.

У працях Є.М.Андрєєва, В.Н.Овчина, О.В.Піллер [2; 13; 14] проблема чоловічої і жіночої освіти другої половини XIX – початку XX ст. теж знайшла часткове висвітлення. І хоча праці зазначених авторів були цілком описовими, до того ж не всі вони торкалися питання жіночої освіти на території України, проте їх автори заклали основи історіографії жіночої й чоловічої освіти в Російській імперії.

Висновки. Історіографічний огляд проблеми роздільного навчання в історії освіти України досліджуваного періоду дозволяє стверджувати, що порушена нами проблема знайшла відображення в історичній та педагогічній думці. Водночас у наявних джерелах з даної проблеми не в повному обсязі висвітлені проблеми роздільного навчання в інших закладах шкільної освіти, а також у професійній і вищій школі. Ретроспективний аналіз джерел з проблеми дослідження засвідчує, що проблема роздільного навчання розглядалася в контексті розвитку загальної системи освіти зазначеного нами історичного періоду.

Отже, дореволюційна історіографія зробила свій науковий внесок у дослідження розвитку проблеми роздільного навчання в кінці XIX – на початку XX ст. Головним надбанням дореволюційної історіографії є накопичення фактичного матеріалу про заходи державних органів у галузі освіти, про історію розвитку окремих навчальних установ переважно для дівчат, про зміни в характері та організації виховання тощо. Крім того, дореволюційні історики часто робили суб’єктивний висновок про визначальну роль або перших осіб держави, або окремо взятих чиновників міської адміністрації в організації жіночої освіти. Деякі автори детально висвітлюють усі накази, розпорядження владних структур, цілковито їх схвалюючи і пояснюючи виключно суб’єктивними намірами імператорів, їх дружин, урядовців. Але при цьому дореволюційні історики досить плідно вивчали історію освіти і головна їх заслуга полягає у накопиченні значного масиву документальних матеріалів, які згодом стали об’єктом вивчення не одного покоління науковців.

Отже, проведений аналіз не вичерпує всіх аспектів даної науково-педагогічної проблеми: подальшого вивчення та систематизації потребують архівні матеріали, нормативні документи Міністерства народної освіти та інших відомств, збірники законів Російської імперії, статистичні та довідкові видання, розпорядження тощо.

Література

1. Алешинцев И. А. История гимназического образования в России / И. А. Алешинцев. – СПб. : Изд. Богданова, 1912. – 346 с.
2. Андреев Е. Н. Школьное дело в России. Наши общие и специальные школы / Е. Н. Андреев. – СПб. : Тип. С. Доброева, 1882. – VIII, 247, 232 с.

3. Белявский А. В. Краткое обозрение истории гимназий в России / А. В. Белявский. – СПб. : Типо-литограф. К.Биркенфельда, 1908. – 24 с.
4. Биншток В. Из истории женского образования в России / В. Биншток // Образование. – 1894. – № 10. – С. 51–52.
5. Бунге Н. А. К вопросу о народном образовании в России / Н. А. Бунге. – К. : Тип. Т-ва И. Н. Кушнеревъ, 1901. – 49 с.
6. Вессель Н. Х. Наша средняя общеобразовательная школа / Н. Х. Вессель. – СПб. : Тип.-литограф. В. В. Комарова, 1903. – 68 с.
7. Григорьев С. С. Коммерческое образование в России и его нужды: (Исторический очерк) / С. С. Григорьев – СПб. : Типогр. М-ва финансовъ В.Киршбаума, 1898. – 62 с.
8. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. – К. : А.П.Н., 2002. – 224 с.
9. Демков М. И. История русской педагоги / М. И. Демков. – М. : Типогр. Императ. Моск. Унив., 1909. Ч. III. Новая русская педагогія (XIX в. кь). – М. – 1909. – 532 с.
10. Зинченко Н. Е. Женское образование в России. Исторический очерк / Н. Е. Зинченко. – СПб. : Тип. М. Меркушева, 1902. – 46 с.
11. Клоссовский А. В. Материалы к вопросу о постановке среднего образования в России / А. В. Клоссовский. – Одесса : Эконом, 1904. – 52 с.
12. Лихачева Е. О. Материалы для истории женского образования в России (1856–1880) / Е. О. Лихачева. – СПб. : Тип. М. Стасюлевича, 1901. – 647 с.
13. Овцын В. Н. Развитие женского образования (исторический очерк) / В. Н. Овцын. – СПб. : Тип. И. Н. Скороходова, 1887. – 42 с.
14. Пиллер О. В. Итоги женского образования в России и его задачи / О. В. Пиллер. – СПб. : Тип. Тренке и Фюсно, 1888. – 239 с.
15. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения (1802–1902) / С. В. Рождественский. – СПб. : Изд-е Министерства народного просвещения, 1902. – 785 с.
16. Фальборк Г. А. Народное образование в России / Г. А. Фальборк, В. И. Чарнолуцкий. – СПб. : Изд. О.Н. Поповой, (Тип. Т-ва “Нар. польза”), 1900. – 263 с.
17. Чехов Н. В. Народное образование в России с 60-х годов XIX в. / Н. В. Чехов. – М. : Польза, 1912. – 221 с.
18. Шмид Г. К. История средних учебных заведений в России / Г. К. Шмид. – СПб. : Типография В. С. Балашова, 1878. – 683 с.
19. Шумигорский Е. С. Ведомство учреждений императрицы Марии (1797–1897) : исторический очерк. – СПб. : Тип. И. Н. Скороходова, 1897. – 32 с.